

СПЕЦИФІКА ЛІТЕРАТУРНОГО ТЕРМІНА У СТРУКТУРІ НАУКОВОГО ТЕКСТУ

(НА МАТЕРІАЛІ ПРАЦЬ ІВАНА ДЕНИСЮКА)

© Крохмальна Г. І., 2013

Автор окреслює риси явища латентності та експлікації літературознавчого терміна, особливості літературознавчої терміносистеми на прикладі праць Івана Денисюка, вказує на окремі риси творення й функціонування терміносистеми в науковому тексті.

Ключові слова: українська мова, літературознавча термінологія, терміносистема, термінологічна парадигма, латентність терміна, експлікація терміна, термінологічна одиниця, Іван Денисюк.

The author outlines the features of the latency and explication of the literary term, peculiarities of the literary terminological system using the works of Ivan Denisyuk, and shows individual features of creation and functioning of a terminological system in the scholarly text.

Keywords: Ukrainian language, terminology of literary criticism, terminological system, terminological paradigm, term latency, term explication, terminological unit, Ivan Denisyuk.

Вивчення особливостей процесу творення термінологічної парадигми пов'язане з надзвичайно скрупульозним виокремленням закономірностей зв'язків різного характеру в межах окремої терміносистеми. Означена й чітко структурована термінологічна парадигма певного вченого відкриває можливість якісно нового підходу до розуміння явищ термінотворення та терміновживання. Спроба окремого погляду на деякі принципи творення термінологічної парадигми Івана Денисюка на підставі аналізу його літературознавчих праць, а відтак – можливість вибудувати гіпотезу щодо термінотворчих векторів та особливостей структуротворчої функції літературознавчого терміна – є метою цієї статті.

Методологічні засади вивчення термінології в мовознавстві пов'язані з іменами Б. Головіна, В. Даниленко, Т. Канделакі, Т. Кияка, І. Кочан, В. Лейчика, Д. Лотте, Г. Мельникова, Т. Панько, О. Реформатського, Е. Скороходька, С. Шелова та ін. Значна частина досліджень стосується лінгвістичного опису конкретних терміносистем. Здійснюючи аналіз різних терміносистем, вчені (С. Булик-Верхола, М. Годована, Б. Михайлишин, І. Процик, Л. Симоненко та ін.) вказують на явище функціонування багатослівних термінів, що доводить його важливість як термінної семантичної єдності. Українські термінознавці не оминають і літературознавчу термінологію. Об'єктами їхнього вивчення є і окремі художні тексти, і творча спадщина письменників, і власне науковий текст про літературу як вид мистецтва (І. Бабій, І. Галенко, Л. Гнатюк, В. Деркач, Ю. Карпенко, В. Карпова, Д. Кирик, О. Масликова, Є. Регушевський, Т. Панько, О. Сербенська, О. Шаталіна).

І. Денисюк використовує термін *поет* у зачині статті «Світло високої зорі» (*Радощі і смутки цього короткого життя оповів батько поета, затамувавши біль по великій втраті.*) з подвійним лексичним навантаженням: значення пряме та значення додаткового навантаження – створення інтриги для читача, оскільки терміноодиниця *поет* подана в сполученні з родинним *батько* і у такий спосіб стає очевидним «сховком» імені об'єкта наукового зацікавлення аж до відповідного (не близького до початку тексту) речення, де читач задовільнить свій збуджений інтерес й досягне водночас і ім'я Максима Богдановича, і повторне ствердження його як поета в поєднанні з іншими

розширювальними терміноодинацями: *критик, публіцист*. Таке терміновживання вказує на безпосередній зв'язок між терміноодинацею та розгортанням структури наукового тексту, для якого один термін стає композитотворчим. Підтвердження цьому – в останніх рядках «ліричного вступу» до названої статті, де І. Денисюк ніби розкривши першу інтригу, творить одразу наступну й теж (!) – за допомоги терміна *поет*. Вченому вдається у вкрай сконденсованих двох реченнях повідомити й про популярність («ім'я не сходило із сторінок преси»), про доробок («повне видання творів», «два солідні томи»), але й про патріотизм того, кого вдруге номінує *поет*. Лише після цього ствердного, підкріпленого цитатою поетичних рядків, вступного епізоду І. Денисюк розгортає текст наукового дослідження. Підтвердження – у свідомому дублюванні цього терміна: «Хто ж він такий, той юнак, той поет [1, с. 204], якому не судилося старість? Яким був Максим Богданович, улюблений поет [1, с. 204] Білорусії, зблизька?» Отже, терміновживання має безпосередній зв'язок із композиційною будовою наукового тексту. Термін *поет* набув у цьому випадку додаткового функційного навантаження щодо структури наукового тексту.

Термін *новела* в статті І. Денисюка «Про два типи новели у творчості Івана Франка» виходячи з теми та завдань автора набуває центральної щодо наукового тексту структуротворчої функції. Вчений будує свій текст саме на різних семантичних ознаках цієї терміноодинаці. Термін *новела* отримує насамперед історико-літературний контекст – вказівку на першу згадку про нього (Шостого липня 1861 р. в листі до Б. Дідицького Юрій Федькович, пропонуючи до друку кілька своїх творів, називає їх новелами. Тоді вперше в історії української літератури вжито термін «новела») [2, с. 74]. Наступні варіанти терміновживання є логічним продовженням етимологічної мотивації сюжетної лінії тексту – автор послідовно здійснює градаційне нанизування фактів за історичною хронологією. Структурно означена терміноодинаця отримує поширення в словосполученні *новелістичні тенденції*, яке дає вченому додаткове поле для асоціативного пошуку серед жанрів малої форми. Структуротворча щодо тексту функція терміна *новела* розгортається в таких модифікантах: *анекдоти-новели, новелістична структура, новелістичний поворот розкриття характерів, по-новелістичному*, особливо в метафоричній зв'язці – *новелістична мускулатура стилю, новелістичні тенденції, модель новели, новела психологічна, форми новели, і новела акції* тощо. Вчений, урізноманітнюючи свій погляд на об'єкт дослідження, мимоволі утворює цілу низку похідних терміноодинаці *новела* й демонструє кожен з них у певному ракурсі, пояснюючи таким чином мотивацію такого терміновживання.

У тексті вищеназваної статті вчений, розкриваючи природу терміноодинаці *новела психологічна*, водночас розглядає й мотиви її класифікації, що приводить до тимчасового домінування в тексті терміна *психологізм* і його різновидів *психологічний аналіз, форми психологізму, інтервентний психологізм, екстервентний психологізм, психологічний емпіризм, психологічні деталі* тощо. Автор на перший погляд ніби «захопився» психологізмом і «забув» про структуротворчу терміноодинацю, проте така функційна зміна не впливає на цілісність літературознавчого тексту, оскільки має власну мету. І. Денисюк використовує означені терміноодинаці лише для вираження одного з аспектів терміна *новела*, що і доводить наступна композиційна зміна – після домінування терміна *психологізм* у структурі тексту на чільну позицію виходить термін *новела Франка*. Вчений розглядає як приклади дві Франкові новели, які й стають ілюстраціями різних видів «психологізму». У фіналі статті автор уживає термін *новелістика*, який повністю відповідає змісту узагальнень підсумкової частини наукового тексту.

Якщо структурним терміном-домінантою в попередній статті І. Денисюка була *новела*, то в статті «Казковий чудесний покажчик у новелі Франка «Неначе сон» ця терміноодинаця має уже дещо інше функційне навантаження. Довкола цього терміна автор спочатку послідовно групує низку взаємопов'язаних у тексті терміноодинаць: *поезія в прозі, сюжетна інтрига, позасюжетний авторський відступ, мікростудія, белетрист, автор, образ, поезія, ідилія, листи, жанр, герой, апокрифи*. Поступово в тексті утверджуються як домінанти уже складені терміноодинаці: *час акції новели, штрихи новелістичного письма, новелістичний несподіванковий Wendepunkt, мажорна гамма пейзажного обрамлення, поетичні стежки художніх прийомів, авторська недомовленість, літературно-фольклорний символізм і сюрреалізм* тощо. Домінування складених терміноодинаць із

яскраво вираженою композиційною функцією в науковому тексті вказує на пошуки нових яскравіших і влучніших засобів вираження. Вживання незвичних (уже названі – *мажорна гамма пейзажного обрамлення, поетичні стежки художніх прийомів*) терміноодиниць надає текстові поетичної привабливості та загадкової інтриги, що відповідає темі наукового дослідження І. Денисюка. По-перше, такі «формальні» експерименти з термінолексикою створюють сприятливе середовище для конструювання нових засобів вираження в науковому тексті, по-друге, можемо констатувати явище впливу одної чи більше терміноодиниць на композиційну будову наукового тексту, і, як наслідок, творення структурних зв'язків різного типу між терміноодиницями.

Терміносистема статті проф. Івана Денисюка «Гуцульські оповідання Івана Франка» передбачає дещо іншу термінологічну доміную. Назва наукового тексту декларує літературознавчий термін *оповідання*, проте ця терміноодиниця упродовж розгортання думки вченого перебуває в різних зв'язках з іншими термінами. Іван Денисюк творить термінну парадигму з допомогою уже згадуваної інтриги, якої досягає, використовуючи в тексті терміноодиниці з певною латентністю їхнього значення. Так, маючи за об'єкт наукового дослідження термін *оповідання*, автор буде цілий ланцюг терміноодиниць, які експлікують головну мету, зберігаючи при цьому відповідну латентність, яка й створює своєрідну інтригу підтексту: *твори – пейзаж – белетристика – Франкові герої – наукові статті, вірші та оповідання*. Науковий текст ученого спочатку ніби поступово «оберігає» прояв головної терміноодиниці (це при тому, що її уже номіновано в заголовку!). Терміноодиниця *оповідання* набуває повнозначних функційних ознак лише в поєднанні з ознакою *гуцульські*. До цього вчений на «шкалі часу тексту» зумів експлікувати біографічні та стильові риси, які стосуються терміна *мала проза* І. Франка.

Дослідник у процесі творення наукового тексту встановлює безпосередній послідовний зв'язок терміноодиниці *оповідання* з іншими терміноодиницями *белетристика, філософський підтекст, сюжет твору, образ, композиційний прийом, автор, авторське обрамлення, твір, розповідь, сюжет, психологізм, розв'язка, психологічне оповідання, автобіографічний малюнок, тема, сцена, містика, алегорія, конфлікт, опис, авторська розповідь, ідея твору, діалектизми, мовні засоби, химерний сюжет, кульмінаційний момент, гостроконфліктна драма, драматичний діалог, реалістично-побутова манера, лірично-філософські відступи, малооригінальні тропи, поетичні деталі, еволюція образу, алітерація, кольорові епітети, філософська дискусія, фразеологізми в мові гуцулів, засоби індивідуалізації та передачі локального колориту, засіб образності, авторські порівняння, метаморфоза, оповідач-гуцул, етнографізм, екзотика, занепад реалізму*. Відзначимо, що на відміну від згадуваних попередніх двох статей у цьому тексті домінування терміноодиниці *оповідання* є менш вираженим. Така латентність прояву свідчить не про іншу, змінену композицію тексту, та, відповідно, функцію терміноодиниць, а швидше – про інші акценти дослідження.

Означені приклади творення й функціонування терміносистем вказують на певну закономірність уживання термінів відповідно до їх будови. Як відомо, за структурними особливостями терміни поділяють на прості, складні й складені. Щодо будови, то «найбільш зручними є однослівні терміни. Ці терміни дають найкраще поєднання бажаних якостей: стійкість, короткість, потенція до словотворення, систематичність» [6, с. 208]. Серед однослівних термінів виділимо важливу їх здатність до творення нових термінологічних значень. Такий процес відбувається унаслідок поєднання й виокремлення їх функційних можливостей у межах окремого наукового тексту. Таким чином, терміноодиниця набуває очевидного додаткового значення щодо свого слововживання, значення, яке спробуємо окреслити на останньому прикладі аналізу наукової статті І. Денисюка. У цій терміносистемі прості терміни складаються з одного слова-основи: *образ, автор, твір, розповідь, сюжет, тема, сцена, містика, алегорія, конфлікт, опис, алітерація, метаморфоза, екзотика*. Термінологічні слова-основи часто доповнені словотворчими елементами. Суфіксація є одним з найпоширеніших способів творення нових слів і загальноживаних, і термінів: *оповідання, белетристика, психологізм, розв'язка, діалектизми*. Проте суфіксація – не єдиний спосіб творення нових термінів. «Для створення нового слова можуть бути використані різні мовні засоби, а вибір опти-

мального способу номінації – складний процес, він визначається об'єктивними й суб'єктивними моментами, зовнішніми і внутрішніми факторами»: опис, дисгармонія, заголовки [5, с. 160–161].

Терміни, за будовою – складні слова, «найменш поширені (особливо терміни, які витворені на ґрунті уже існуючих термінів. Це можна пояснити, мабуть, тим, що терміни вживаються переважно для називання чітко окреслених одиничних понять» [6, с. 208]. Особливої додаткової виразності досягають у складних термінах. Для цього використовують сполучення двох основ у межах однієї терміноодиниці (тому в такому терміні завжди можна виділити дві основи: *оповідач-гуцул, етнографізм*). При творенні складних слів-термінів досягається «необхідна точність терміна, оскільки такий термін одночасно містить назву родового і видового поняття, ознаку чи декілька ознак, які уточнюють зміст самого терміна» [3, с. 89].

Складені слова-терміни, що складаються із двох і більше слів є найбільш інформативними, проте часто громіздкими й не зовсім зручними для використання: *філософський підтекст, сюжет твору, композиційний прийом, авторське обрамлення, психологічне оповідання, автобіографічний малюнок, авторська розповідь, ідея твору, мовні засоби, химерний сюжет, кульмінаційний момент, гостроконфліктна драма, драматичний діалог, реалістично-побутова манера, лірично-філософські відступи, малооригінальні тропи, поетичні деталі, еволюція образу, кольорові епітети, філософська дискусія, фразеологізми в мові гуцулів, засоби індивідуалізації та передачі локального колориту, засіб образності, авторські порівняння, занепад реалізму*. «Такі терміни-словосполучення бувають трьох типів: 1) всі компоненти словосполучення є, в свою чергу, термінами цієї ж термінологічної системи... 2) один з компонентів словосполучення є терміном даної термінологічної системи, а інші – слова загальноживані... 3) всі компоненти словосполучення – загальноживані слова» [6, с. 209].

Таким чином, можна констатувати певне домінування складених терміноодиниць у літературознавчій терміносистемі І. Денисюка, часте використання явища латентності та тривалої експлікації [4, с. 193–195] літературознавчих терміноодиниць у межах наукового тексту. Такий вектор наукового спостереження відкриває перспективи для нових досліджень, адже наслідком явища впливу одної чи більше терміноодиниць на композиційну будову наукового тексту є творення структурних зв'язків різного типу й між терміноодиницями в межах одного тексту, і в межах авторської літературознавчої терміносистеми.

1. Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці : У 3 томах, 4 книгах . – Л. : [У надзаг. : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка], 2005. – Т. 1: Літературознавчі дослідження. – Книга 1. – 432 с. 2. Денисюк І. О. Літературознавчі та фольклористичні праці : У 3 томах, 4 книгах. – Л. : [У надзаг. : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка], 2005. – Т. 2: Франкознавчі дослідження. – 528 с. 3. Квитко І. С. Термін в научному документі. – Львов, 1976. – 125 с. 4. Крохмальна Г. Явище експлікації терміна в літературознавчому тексті (на матеріалі статті І. Денисюка) / Галина Крохмальна // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2012. – № 733. – С. 193–195. 5. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство : Підручник. – Л. : Світ, 1994. – 216 с. 6. Регушевський Є. С. Деякі теоретичні питання термінології / Є. С. Регушевський, О. С. Масликова, О. Ф. Шаталіна, Т. В. Шубіна // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. – Т. 15. [54]. – № 1. – Филология. – Симферополь, 2002. – С. 205–213.